

М а й я.

I.

Шум нелюдської битви затихав... Розбитий до краю ворог утікав, полишивши побіднику своє рідне місто Гунхой. Частина побідників рвала ся догоняти, без милосердя забиваючи кожного, а друга частина під проводом хана Саримбетя забиралась зайняти полишене місто. З далека виглядав він зовсім як бжолиний стільник — низенькі білі домки з рівними дахами, з сліпими, білими стінами і узенькими, брудними вуличками. Осібно підіймались бані мечетей і стрімкі голки мінаретів, осібно стояв двір втікача — хана Олоя, потонувши в зелених садах.

— Невільників не буде, — казав молодий хан Саримбеть, під'їздячи до мійської брами. — Побіду дає Аллах. Місто буде могилою тим, що були нашими ворогами більше, як сто літ. Руїни покажуть нашим нащадкам, як ми вмiли метити ся над нашими ворогами. Невільників не буде, а побіду дає Аллах.

Гарний хан Саримбеть, молодий, повний відваги, справжній молодий лев, що вперше покоштував горячої крові. Але ті нелюдські слова сказав не він, надумала їх стара голова першого ханського дорадника Кугея. Беззубий дід мов би й на те прожив вісімдесять літ, щоб піддати молодому ханови нелюдські слова.

— Так треба, хане, так треба — шепелявив старий, ледви тримаючись на своїм мягкім сідлі. — Аллах дає побіду, та треба вмiти з неї користати... Не дурно наша кров лила ся цілих сто літ. Огонь гасять огнем а кров кровю.

Хижий дід запримітив ваганє на лиці молодого хана: в його очах блиснуло милосерднє, тож Кугей залив її отрутою своїх старих слів.

Мовчки махнув рукою хан Саримбеть, і тисячки їздців кинулись грабувати безборонне місто, де лишились старі, жінки та діти. Гойкаючи летіла страшна смерть...

В місті не було кому й боронитись, тільки простягались безборонні руки, благаючи помилювання. Але ханське слово — то закон, і одна улиця по одній ставали пустками, кождий крок засіяний трупами, а ровами текла кров як вода. Той гинув від шаблі, того пробито списами, багато роздоптало кінське копито, а дітей розбивали головками о кам'яні стіни їх рідних домів. То були справжні різниці, правдиве пекло... Тисячки людей скупились на базарі, в мечетах і коло мечетів — їх і били тисячками, мов би остра коса косила людське жите, а смерть висіла в повітрі.

Хан Саримбетъ дививсь на різню з свого шатра і чув тільки крики розпуки, приглушені веселим гойканем побідників. Східня частина міста вже горіла і не було кому гасити огню. Появилась хмара диму із противного боку.

— Я хочу бачити місто, — сказав хан Саримбетъ.

Старий Кугей насупивсь, але не сьмів перечитись. Хан Саримбетъ в'їздив в Іунхой, оточений пишним двором, наче сходило ранішнє сонце. Нещасливе місто було закидане трупами, залите кровю, хиже полум'я докінчувало нелюдську роботу людських рук. Не вражалось серце хана запалом кровавої бійки, як летів він на чолі иньших, а тут і він задумавсь, як його гарний на прочуд боевий кінь став хропіти і пручати ся на бік, бачивши теплі трупи. Вбиті старі жінки й діти загорожували дорогу. Білі стіни ліпянок забризкала кров. Кінь хана фиркав і тремтів. Сам хан Саримбетъ спустив голову вражений страшним видовищем загального винищення. А там — закиданий трупами базар, площа перед мечетю... трупи, трупи, трупи.

Лишив ся цілий тільки ханський двір обставлений вартою. В нїм було тихо, як в могилі.

— Їдьмо назад, — сказав Кугей.

Та тут сталось щось незвичайне. Із двора вихопилась ціла юрба жінок і кинулась на зустріч молодому побідникови. Вони бігли простоволосі, несамовиті зі страху, кидали ся долі, благаючи помилювання. Иньші хапались стремен і цілували ханські ноги, поли його халата, його криву шаблю.

— Бий! — звелів Кугей.

Почалась бійня... Се було найстрашнійше, що йно бачив хан Саримбетъ. Жінок і дітей топтали кіньми, стинали і кололи. Від сієї різні запаморочила ся й його голова. Адже сі жінки — то матери, жінки, сестри й доньки його споконвічних ворогів, вони родили кляте племя Іунхюів, вони виявляють голосінем і слізми тільки свою безсильну ворожнечу до нього, вони — сі жінки викололи очи його діду, як він попав ся в неволю, тоб то їх бабки; вони народять незчисленну силу ворогів йому, а щасте змінчиве.

Ану!... Ханський кінь ускочив в живу гурму, ханська шабля косила голови по обидва боки. Гей, хіба може бути більше щасте, як бачити розтоптаним свого найбільшого ворога і тішитись його остатним хрипінем... А гей, бий! Невільників не буде... Ханський кінь вискочив наперед і виніс його перед двір. От воно — се кляте гніздо. Хан Саримбетъ в запалі вїхав конем просто в покої. Тут теж було багато жінок... Ті лежали долі, пнші стоячи на вколішках, підіймали в гору маленькі діти... Нема нікому помилуваня! Кугей влетів до покоїв слідом за ханом і почала ся страшенна різня.

— Бий... бий... бий...

В однім з дальших покоїв двора хан побачив на климі молодицю дивної краси. Вона сиділа, обхопивши коліна руками, і не рухала ся, не благала помилуваня, не плакала, а поважно чекала своєї смерти. Старий Кугей, задихавшись від кривавої праці, надбіг і вже замахнув шаблю, але хан Саримбетъ простягнув руку.

— Хто ти, молодице? — тихо спитав він.

— Я Майя.

Вона навіть усміхнулась і злісно подивилась на нього своїми чорними як ніч очима. Кугей заскреготав зубами зі злости, але хан Саримбетъ дав уже знак, що дарує жите сій відважній жінці, забувши свій власний розказ — знищити все.

II.

Місто Шібе триюфувало, чекаючи назад побідників. Так, кляте племя Гунхоїв знищене, місто Гунхой зруйноване до ґрунту, не лишилось в ньому каменя на камені. Така воля Аллаха... Племя Шібе і племя Гунхоїв ворогували з покон віку, як воругує пес з вовком, і от сталося те, чого не могли вгадати і найрозумнійші. Гунхоя нема а Шібе є... Хана Саримбетя на повороті до столиці стрічали, як молодий місяць. Тисячні гурми тішились, скрізь горіли сьвяточні огні, лунали веселі пісні і радісні крики.

— Най живе хан і най тішить ся ханське серце!...

Сумний вертав ся тільки старий Кугей. Волі Аллаха не вчинили і ханське слово зрадило саме собі. Богато здобичі взяли з собою війська і велика радість чекала їх дома. Але старого Кугея непокоїла невільниця, що її везли разом із добичю до Шібе. І на що вона здалась хану Саримбетю? Хиба не вистало йому своїх жінок: трийцять жінок, трийцять прислужниць — можна і ще стілько добути. Та ні, побачив Майю і веде її до себе, мовби який скарб.

— Майя була жінкою Олой-хана, — підказував Кугей хану Саримбетю, аби розбудити в нїм почуте зависти.

— Знаю... — відтяв молодий хан. — Ти, Кугею, можеш додати, що Майя і на двір Олой-хана дісталась уже не дівчиною. Вона прийшла невільницею... Її чоловік був степовий батир*).

— Її чоловік, хане?... От розцвітає квітка в полі і дає овоч, — хиба у неї є чоловік?... Не одного батиря мала Майя... Вона переходила з рук до рук, як старий гріш.

— Старі золоті гроші ти і сам любиш, Кугею, — засьміяв ся хан. — Одно тільки їм хибує: що вони належать тільки тому, хто їх має в руках.

*) батир = богатир, юнак, козак.

Шібе тішилось, а Майя сиділа в ханськiм дворi і гiрко плакала. Еге, у неї тепер з'явилися і сльози... Чому вона не вмерла разом з иньшими?... Страшно жити... Вона часто прокидалась в ночі й здригалась... Перед її очима ставав страшний образ. Розпука матерей, що боронили своїх дітей, стогін покалічених, благання милосердя і смерть, смерть...

Майя мала свої окремі покої у дворi і туди ніхто не сьмів ходити окрім хана Саримбетя. Еге, він прийшов до неї, та не як до невільниці, а як слуга.

— Чи не треба тобі чого небудь, Майя? У тебе заплакані очі... Може з тобою зле поведуться?...

Майя заперечила рухом голови.

— Може ти плачеш за ханом Олоєм? — тихше спитав Саримбеть.

— Ні...

— Чогож тобі треба?...

— Е, колиб у мене було стільки очей, скільки зір у ночі, і тоді я-б не виплакала всього свого жалю... От ти радієш, ти щасливий, а мені тебе шкода. Лиши мене з моїм горем... Тобі — радість, мені — горе.

— Знаю, ти плачеш за своїм батирем! — з гнівом сказав Саримбеть. — Жінка буде тільки того, хто перший її взяв... І всієї крові розлитої в Гунхої не стане на те, щоби змити з тебе саме імя твого батиря. Я все знаю, Маййо...

— Засий мене хане! Я хочу вмерти...

Затужив молодий хан Саримбеть. Ніщо йому не миле. Все тягне його до Майї, а прийде до неї — і нема у нього слів. Чужими очима дивилась вона на нього... Не того йому було треба. Сам з себе дивується хан Саримбеть, — так причарувала його невільниця Майя. Еге, і в ночі він її бачить і простягає руки і говорить милі слова, а по дню пропадає його сьмливiсть і хан тиняється по своїх садах як неприкаяний. Не милий йому і власний двір, не тішать і кохані жінки, і лови і всякі иньші втіхи. Ніщо не миле хану і ходить він як тiнь по власному двору.

— Майя... Майя...

Иноді він гнівається на неї, пригадуючи її батиря та хана Олоя. Он кого ти любила Маййо... Ти думаєш за своїх коханців. Змія ти, змія... Мало було тебе забити, треба живою замурувати, треба відтяти руки, що обіймали батиря, вирвати язик, що шепотів милі слова, виколоти очі, що ласкаво дивились на хана Олоя... вирвати у живої се зміїне серце, що билось для інших! І багато таких нелюдських гадок ходить у голові хана, а побачить Майю — і стратить сьміливість, чуючи, як безсиьним стає тіло і плутають ся гадки в голові.

— Ти мене питав ся, що мені треба, — сказала якось Майя, дивлячись на него своїми чорними очима. — Так, мені треба... Як я вмру, поховай мене в степу, у вільнім степу, де віє вільний степовий вітер... Є там озеро Кара-Куль, поховай мене на його березі. Не треба мені ханського гробівця, не треба мені важкого каменя на могилу.

— Все так буде, Маййо, але чого ти говориш про смерть?...

— Е, я скоро умру, хане... я се знаю.

І знову мовчить Майя, тільки дивить ся на молодого хана своїми великими очима. Ніяково стало хану Саримбетю, спустив він свої очі і чує тільки, як замирає в грудях його власне серце. Причарувала його Майя... Гей, якби вона хоч раз глянула ласкаво на нього — він би сам готовий був умерти. Але Майя по давньому дивить ся чужими очима.

Старий Кугей давно запримітив, як перемінив ся хан Саримбетъ, схуд, задуманий, перестав усьміхатись і не хоче ні з ким говорити.

— Нудить ся хан, — говорив з тиха старий лис. — Дозволь старому Кугею приступити до Майї, він вибив би з неї своїм канчуком память про батирів і хана Олоя... А кохане Майї в твоїх руках. Як я був молодим, то здобував любов силоміць!...

— Се не те... — простогнав хан Саримбетъ. — Хиба мало у мене своїх краль? Не те, діду Кугею... Ти здурів зі старости.

— Я здурів?... — злісно сьміяв ся старий. — Я здурів, старий Кугей? А хто казав тобі не брати нікого в полон з Іунхоя? От тепер ти й сам сидиш у неволі у нікчемної невільниці... А який хан — молодий, гарний, відважний! Хочеш, здобудеш десять нових краль, десять нових жінок... Одна одної красша, як квітки в поли, а Майя нехай їм служить. Он як зробім, хане, а ти кажеш: „Кугей старий дурень“.

III.

Так минуло пів року а за пів року горді очи Майї самі собою спустились, як увійшов до неї хан Саримбетъ.

— Що тобі, Маййо? Ти не здужаєш?

Вона відвернулась.

— Маййо...

— Нема вже Майї... По що ти прийшов сюди? Іди до своїх жінок... Там кождий погляд куплено, кождий усьміх вимушено. Вони все раді зробити для свого пана, бо вони — невільниці не тілом, а всею душею. Вони чекають тебе... іди!...

Радісно стрепенулось серце хана Саримбетя. То були знані йому слова жіночої зависти. Майя починала його кохати і гнівалась сама на себе. Правда, сього вже не здобути ні силою ні грішми. Велика сила кохання, і приходить воно проти волі людини, як огонь.

Тихо приступив хан Саримбетъ до Майї, обійняв її та прошепотів:

— Я давно тебе люблю, Маййо... Люблю з першого разу, скоро побачив.

Затремтіла Майя, як молода, зелена травичка, замкнула очи і сказала:

— Твоє кохане забиває мене... Я се чую.

— Скажи-ж, Маййо: любиш ти мене?

У неї не було слів, тільки простягнулись теплі руки, а щасливе лице сховалось на грудях хана.

Другого дня Майя сказала хану:

— Я тебе вчера кохала, а сьогодні ненавиджу...

— За щож, моя утіхо?

— А памятаєш, як ти нищив Гунхой? Я дивилась у вікно, як ти своїм конем топтав безборонних жінок і отся рука рубала жіночі голови. Так, я тебе ненавиджу і разом люблю... Мене лякає се подвійне чутє.

— Того хана вже давно нема, Маййо, як нема і Гунхой. Така воля Аллаха... Він дає і побіду і щастє. Тай за чим тобі жалувати: ти була тільки полонянкою в Олой-хана...

Майя гордовито випростувала ся і глянула на хана потемнілими очима. — Я була полонянкою Олой-хана, але не любила його... А от тебе люблю, і в тім моя біда.

— І моя, Маййо...

Що то за щастє повіяло на хана Саримбетя! Не було ані дня ані ночі, саме тільки щастє. Сьміяла ся Майя і він сьміяв ся. Насуплювали ся її чорні брови і він хмурив ся. Вона думала а він говорив, — і навпаки. Вони читали гадки в душі одно у одного, і се лякало їх. Іноді Майя задумувалась, і хан Саримбеть хмурив ся, мовби над їх головами переходили важкі тіни.

— Маййо, знаю я, про що ти думаєш!...

Він скреготів зубами і падав на подушки в безсильній злости, чуючи, що багато є такого, чого не в силі вирвати навіть коханнє. Ой, як багато!... Майя відчувала його гадки, і лице її блідійшало, мовби вона вмирала. Дійсно, вона боліла і за себе і за нього, і тим щасливіша була, чим дужче мучилась.

— Маййо, не думай ні про що, — потішав її хан Саримбеть. — Що було, то минуло, а я щасливий теперішнім... Який я щасливий, Маййо!... Я доси навіть і в приближеню не знав, що то коханнє...

Хан Саримбеть часто говорив і думав про щастє; а всеж таки не знав, що то щастє. Здоровий не відчуває свого здоровля вповні, так і щасливі люде. Він навіть і рахубу часу згубив, а він сходив так швидко, як котить ся колесо по добрій дорозі.

Раз Майя припала своєю гарною голівкою до грудей хана і зачервонівшись сказала:

— Мій пане, моє щасте, моя радість, я тобі подарую скоро найбільше щасте, яке тільки може подарувати улюблена жінка... Твоя радість відбила ся в моїм серці і я тобі подарую маленького хана. Справді... подарую, а сама вмру. Я се чую...

— Маййо, сьвіте моїх очей, диханне моїх уст, що ти кажеш?!..

— Так, так... волі Аллаха не збагнути, ти скоро будеш батьком. Памятай, поховаеш мене в степу на березі Кара-куля, де віє вільний степовий вітер. Се моє останнє бажане...

Задумавсь хан Саримбетъ, а далі засьміяв ся. Усі жінки боять ся родин, але родять: бідні, хорі жінки, а його Майя буде мати й ліпший догляд, і всякі вигоди.

Все, що тільки можна купити або силою здобути — все буде мати Майя.

Майя не помилилась. Приходив час її бути матірю, і щасливий хан Саримбетъ доглядав її особливо, як не доглядала-б її й рідна мати. Він усе робив для неї й спав у її покоях, як останній невільник, аби ніщо не перешкаджало її спокою. Справді, вона була два рази царицею... Як він стеріг її сон, як догожав найменшим її забаганкам, і який був щасливий. Сподівана дитина мала покрити всю минувшість Майї, і з ним приходило на сьвіт нове жите.

— Ти мене забудеш... — сумно говорила Майя, із слізми в очах. — Стільки у тебе гарних жінок, а Майї не буде. Тільки тїнь її перелетить тут, де вона була така щаслива... Памятай се, хане; кожда твоя радість на далі буде затроєна. Он тут буде невидимо ходити моя тїнь... Тут я була щаслива своїм коротким щастем.

Не вірив хан сим тяжким передчуттям, а вийшло так, як думала Майя.

Вона родила ханови наслідника, а сама умерла на другий день.

Хан не відходив від її постелі, і коли вона лежала мертва, все дививсь на неї. Навіть холодна рука смерті пожалувала сеї царської краси.

Ніколи Майя ще не була така гарна як мертва — лице таке поважне, бліде, мов вирізьблене із слоневої кости.

— Маййо... Маййо... Маййо... повторяв хан Саримбетъ, хапаючи за голову. — Моя Маййо... Моя дорога.. Маййо, ти не чуєш, не чуєш мене?!

Майя вже нічого не чула.

Хана доглядав лише старий Кугей і все говорив: — Се воля Аллаха, хане!... Ми всі помремо...

— Чому-ж ти не вмер, а умерла вона, моя Майя?... — стогнав хан, ломлячи руки. — Ти, стара гнилице, живеш, а Майя умерла... Нема справедливости на землі. Я не вірю Аллаху...

Старий Кугей затикав уха, настрашений таким богохульством і закривав очі.

IV.

Поховали Майю на високім березі озера Кара-Куль, і вільний вітер насипав над нею могилу.

Хан Саримбетъ що дня прокидав ся з слізми і з слізми засипляв. Його молоде серце умерло разом з Майєю, сховала ся радість, погас ясний сьвіт, — нічого не лишилось ханови, крім очей, щоби оплакувати своє чорне горе. Остогид йому і двір, і зелені сади, і кралі жінки. Нема Майї і нічого не треба ханови... Нема Майї, чуєте?...

Одинока утіха лишила ся ханови: що рана їхав він на могилу Майї. Приїде, пустить коня пасти ся, а сам сидить на могилі, гірко плаче і все кличе її, Майю.

— Майя... Майя... Майя... Чи чуєш ти мене? Я-ж тут, я з тобою... Смерть нас розлучила, але вона і злучить нас. Поруч тебе ляжу я, Маййо... Дорога, рідна Маййо, я тут... Горличко моя, сьвіте мій, я тут!...

Голосно кличе Майї молодий хан, а вітер розвіває його голосінне, — тільки вільний степовий вітер чує ханське горе, та зелена степова трава, та ясні зорі. І ні від кого нема відповіді ханови... Сам він з своїм горем.

Цілими годинами сидить хан на крутім березі та дивить ся на шовковий рівень степового озера, обложеної зеленими віями очеретів, немов рамою з дорогого оксаміту. Чи давно він їздив сюди на лови, і тішилось ханське серце, а тепер ханови нічого не треба. Майю, Майю... Все ти забрала з собою, лишила саме чорне горе. Хане Саримбетъ, чи чуєш? — Де там хан, нема й хана, як нема Майї, ходить саме чорне горе, і плаче, і нарікає. Нема ханів — се люде видумали... Як би він був дужий від иньших, він затримав би Майю, відігрів би своїм диханнем її руки, як вони холодніли, відкрив би своїми поцілунками її чудові очи а теплотою свого серця зігрів би єї груди... Живуть же иньші жінки?... Ой Майю, Майю... Нема Майї, нема й хана!...

Так минув і рік, і другий, і третій.

По давньому сумує хан Саримбетъ, по давньому їздить на могилку Майї, по давньому плаче над нею і голосно кличе її, Майї, і по давньому ніхто йому не відповідає. Схуд, постарів ся хан, наче прожив трийцять літ, а в бороді вже блищить ся сивий волос. Хан Саримбетъ старіє ся, а молодий хан, син Майї, росте: в нїм прокинулась краса матери. Та не тішить хана і коханий син... Нудно йому у себе в дворі, остогидло, все наскучило.

— Кугею, старий лисе, мені наскучило бути ханом, — сказав Саримбетъ своєму старому дораднику. — Справді наскучило... Я лишая вам ханом сина Майї, а сам піду. Не стає у мене більше сили... Який з мене хан, коли не міг я зберігти дану мені від Аллаха перлину?

Низенько поклонив ся хитрий Кугей, щасливий тим, що може правити всім, поки малий хан підростає. У всякого були свої гадки... Так і пішов хан Саримбетъ із Шібе, порозсилавши жінки і полишивши всі скарби. Навіть не взяв він з собою другого убраня. По що?... Адже й хан, і останній старець однако лежати муть в землі, по що ж обтяжати себе зайвим убранєм? Так і вчинив хан; убрав дранку дервіша, взяв його торбу й палицю, тай пішов із Шібе.

Оселив ся Саримбетъ на березі Кара-Куль коло могили Майї. Викопав копанку і живе як пустельник. Пере-

читав він багато мудрих книг, довго, багато молив ся і тисячу раз передумав все своє житє, повне легкодушних утіх, марних бажань і думок. Не бачив він тоді тої безодні, що була під ногами...

Кожний день, кожда година пережита з Майєю була скарбом, а він його не завважав, засліплений своїм щастєм. І так живуть всі люде обвіяні щасливою сліпотою...

Жив Саримбетъ на березі Кара-Куль до самої смерти, аж став сивим і немічним дідом. До нього приходили з далека — розповісти якесь горе і навчити ся мудрости. Ёге, постарів ся Саримбетъ і очи вже зле виділи, а він все плакав за своєю Майєю, наче вона тільки вчера вмерла. Аджеж вона показала йому сьвіт житя, вона віддала йому серце й душу, і прокинулось його серце...

— Маййо, чи чуєш ти мене? — говорив він щодня на могилі своєї коханої. — Вже скоро я прийду до тебе, Маййо, моє щастє, моя утіхо... Скоро, скоро!...

Саримбетъ викопав поруч могилу собі і спав у ній, аби бути ближше до неї, до Майї.

Одного разу він молив ся і чує незнайомий голос.

— Хане Саримбетъ...

— Нема тут ніякого хана, а єсть старець Саримбетъ.

— Ти мене не пізнаєш?

Подивив ся Саримбетъ — стоїть перед ним старий-старий чоловік з пожовклою зі старости бородою.

— Я хан Олой...

— А, се ти... щож, сїдай коло мене: місця досить.

Вони довго сиділи і мовчали.

— Саримбетю, багато ти розлив безпотрібної крови, але й викупив єї своїм подвигом. Я прийшов мирити ся з тобою.

Заплакав Саримбетъ, пригадуючи, як знищено Гунхой, тай сказав:

— Поховай мене поруч із Майєю, хане Олой... Я завтра вмру. Бачив я тут на озері чудо. Як я був ханом і їздив на озеро на лови, то забив лебідку. Чудова птиця лебідь... Як я перебрав ся сюди, то лебідь зіставшись без лебідки, кожду весну прилітав сюди, що рана випливав на озеро, та жалібно кликав свою лебідку. Трийцять літ при-

літав він, тридцять літ сумував, а в останнє прилетів, підійняв ся високо-високо тай кинув ся на землю. Я се бачив, тай подумав, о скільки людина гірша навіть від дурного птаха... Моя Майя відкрила мені очи і я знаю тільки одно щастє, аби мене поховали поруч із нею.

Справдились слова праведного чоловіка; як хан Олой прокинув ся другого дня, Саримбетъ був уже неживий. Колишний смертельний ворог поховав його поруч із Майєю.

Так було, і тепер на високім березі озера Кара-Куль видна подвійна могила хана Саримбета з прекрасною Майєю. З далека приходять люде, щоб поклонити ся їх останкам: так любили вони одно одного... Як раз по сто літах племя Ёунхоїв напало на Шібе і зруйнувало се місто, як перше зруйновано Ёунхой. То вчинив внук Олой-хана. Все винищено, випалено і зруйновано. Але самі вороги не рушили могили Майї, а внук хана Олой сам приїхав на сьвяте місце і сплакав.

— Хан Саримбетъ показав, як треба любити, — сказав він. — Все минає, нищить ся, щезає, лишаєть ся тільки любов.

Переклав *М. Грушевський*.

